

Н. Г. ЛОЗОВА
(Київ, Україна)

ЗНАЧЕННЯ – ДЕФІНІЦІЯ – КОГНІТИВНА ДЕФІНІЦІЯ

Розкрито поняття “лексичне / термінологічне / психологічне значення”, “тлумачення”, “визначення”, “дефініція”, “когнітивна дефініція”. Визначено елементарні компоненти значення, дефініції та когнітивної дефініції. Прокоментовано кореляцію між лексичним значенням і тлумаченням, семою і ознакою, психологічним значенням і когнітивною дефініцією. Наведено основні вимоги до побудови визначень. Розглянуто типологію понять. Запропоновано визначення когнітивної дефініції.

Ключові слова: поняття, лексичне / термінологічне / психологічне значення, сема, тлумачення, дефініція, когнітивна дефініція, ознака, когнітивна ознака.

Сьогодні в мовознавстві значну увагу приділяють проблемі співвідношення термінів, що вживаються для розкриття семантики мовних одиниць за різних умов фахового й нефахового спілкування. Щоб зрозуміти різницю між наївною та науковою репрезентацією знань, вдамося насамперед до визначення понять “лексичне / термінологічне / психологічне значення”, “тлумачення”, “дефініція” та “когнітивна дефініція”, що є об’єктом вивчення і логіки, і лінгвістики.

Термін *лексичне значення* функціонує в науковій літературі з такими визначеннями: “закладений у слові зміст, який визначається співвіднесеністю слова з відповідним поняттям. Носієм лексичного значення є основа слова. Одне слово може мати кілька лексичних значень” (КТСЛТ, с. 84); “відоме відбиття предмета, явища або відношень у свідомості, що входить до структури слова як його внутрішня сторона, щодо якої звучання слова є матеріальною оболонкою, необхідною не тільки для вираження значення і для повідомлення його іншим людям, а й для самого його виникнення, формування, існування та розвитку” [25, с. 251–258]; “закладений у слові зміст, відображення предмета, явища чи відношення у свідомості носіїв мови, що утворює в структурі слова його внутрішній бік, щодо якого звучання виступає як матеріальна оболонка” (ГОСЛТ, с. 87); “закріплене за знаком відображення дійсності, стисле, концентроване, загальновідоме знанням про предмет номінації, притаманне суспільству в конкретний момент його розвитку” [28, с. 16]; “об’єктивне відображення дійсності, соціально зумовлена категорія, стабільна в синхронії, але потенційно мінлива в діахронії, а також психічне утворення, що конструюється з відображень окремих елементів дійсності” [10, с. 57].

Складником лексичного значення (семи, за іншою термінологією) є *сема*. У термінографічних джерелах віднаходимо такі визначення цього поняття: “елементарний компонент значення як найменша розрізнявальна риса, об’єктивно притаманна денотату, а на думку деяких дослідників, і конотату лексичної одиниці” (СЛЕ, с. 632); “мінімальна семантична одиниця

© Н. Г. ЛОЗОВА, 2015

двосторонніх мовних знаків – морфем і слів, елементарне лексичне чи граматичне значення, яке є складовим елементом плану змісту цих одиниць” (синонімічні назви: *маркер, елементарний смисл, семантичний множник, компонент значення*) (УМЕ, с. 597); “найменша одиниця мовного плану змісту, що відбиває різні сторони й властивості названих предметів і явищ дійсності” (КТСЛТ, с. 151); “найменший (мінімальний) компонент змісту слова, який співвідноситься з мінімальним компонентом плану вираження – морфемою і є її змістом” (МФЕ, с. 368); “елементарний, найменший, граничний складник лексичного значення слова, його семема” (ЭССЛТ, с. 445).

Уважають, що семи у складі одиниць мови мають неоднакове структурне та функціональне навантаження, тому розрізняють семи *лексичні* (у структурі лексичного значення) й *граматичні* (у структурі граматичного значення), *експліцитні* (*формально виражені*) й *імпліцитні* (*приховані*), *ядерні* й *периферійні*, *інтегральні* й *диференційні*, *обов’язкові* й *факультативні* (УМЕ, с. 597).

Часто постає питання розрізнення термінів *лексичне значення* й *тлумачення*. Останнє в мовознавчій літературі розуміють як засіб розкриття значення мовної одиниці з погляду наївної картини світу шляхом коментаря, інтерпретації, пояснення тощо [19, с. 109]. С. Я. Єрмоленко переконана, що тлумачення термінологізованого слова в загальномовному словнику одночасно передбачає його зв’язок із науковим поняттям і фіксує найзагальніші ознаки цього поняття, відомі в колі спілкування нефахівців [11, с. 162]. Дещо вужче розуміє тлумачення С. Є. Нікітіна, яка вважає, що його об’єктом є значення слова загальнолітературної мови [20, с. 93]. Натомість А. Є. Карпович тлумачення визначає як складну структуру, яка містить дефініцію, ілюстративний матеріал, лексико-стилістичні та граматичні позначки [15, с. 208].

Таким чином, спираючись на міркування наших попередників, розуміємо тлумачення як структуру, яка охоплює загальні ознаки наївного поняття, що його позначає загальноповживане слово, а у випадку термінологізованого чи детермінологізованого слова ще й загальні ознаки адаптованого до загального вжитку наукового поняття, що його у відповідній галузі знання позначає термін. При цьому лексичне значення є мовною формою вираження тлумачення наївного поняття або спрощеної дефініції (адаптованого до загально вжитку) наукового поняття.

О. О. Тараненко, описуючи концепцію та принципи укладання словника, говорить, що основними вимогами щодо змісту тлумачення є: 1) адекватність визначення лексичного значення слова позначуваному поняттю; 2) достатність тлумачення для розуміння змісту позначуваного поняття і особливостей уживання слова; 3) врахування і показ лексико-семантичних і лексико-граматичних системних відношень тлумаченого слова й уточнення його місця у відповідних лексико-семантичних і лексико-граматичних групах: а) максимальна однотипність тлумачення системно пов’язаних між собою слів, б) наведення після описового тлумачення слова (окремого значення) його синоніма, в) наведення після тлумачення антоніма до тлумаченого слова; 4) нетавтологічність тлумачення семантично пов’язаних між собою слів [30,

с. 24–27]. Дослідник виділяє *описове тлумачення* (передбачає підведення позначуваного поняття під найближче родове поняття з одночасною вказівкою на його видові, диференційні риси й характеристику позначуваного поняття як частини певного цілого, певної сукупності з вказівкою на її істотні ознаки) та *тлумачення шляхом відсилання до синонімічного слова*, абсолютно тотожного даному слову за предметно-поняттєвою віднесеністю [30, с. 23].

Такі ж різновиди тлумачень виділяє у дисертації й В. О. Балог, яка зазначає, що у прикладній лексикографії функціональними є такі основні типи тлумачень: описові та відсильні [1, с. 4].

І. В. Мейзерська, досліджуючи лексикографічну параметризацію “Великого тлумачного словника сучасної української мови”, виділяє власне тлумачення слова (розкриття семантичної структури) та тлумачення шляхом добору синонімічних, антонімічних та омонімічних відповідників [18, с. 153].

У передмові до “Нового тлумачного словника української мови” за редакцією В. В. Яременка, О. М. Сліпушко (2006) також ідеться про традиційне тлумачення та тлумачення основного слова його синонімами (НТСУМ, с. 7).

Дещо відрізняється від лексичного термінологічне значення, яке, за словами М. Н. Паночка, пов’язане з основним, стрижневим лексичним значенням слова, на базі якого воно виникає. Він переконаний, що при спеціалізації семантики загальноживаного слова термінологічне значення часто далеко відштовхується від загальномовного, проте в кожному випадку зберігає з ним певний зв’язок. Це дало підстави досліднику говорити, що *термінологічне значення* є одним із лексико-семантичних варіантів значення того слова, на базі якого утворений відповідний термін [22, с. 12].

Унаслідок творення термінів способом вторинної номінації, вважає С. З. Булик-Верхола, відбувається не просто збагачення лексем новим семантичним відтінком, а й навантаження цілком новим лексичним значенням, якого до цього часу ця лексема не мала. Таке значення, на думку дослідниці, і є термінологічним [2, с. 63].

Ю. І. Грибнік, поділяючи думку С. З. Булик-Верхоли, зазначає, що одним із продуктивних способів термінотворення є лексико-семантичний. За допомогою цього способу, на її думку, відбувається перетворення одного зі значень загальноживаного слова в окреме термінологічне значення [7, с. 311].

Що ж до терміна *дефініція (визначення)*, то в лінгвістиці його трактують по-різному, зокрема: “точне, логічне й коротке пояснення змісту слова, його значення, змісту” (БЛС, с. 162); “логічне визначення поняття, встановлення змісту поняття, його відмінних ознак” [6, с. 62]; “стисле логічне визначення, яке містить найістотніші ознаки визначуваного поняття” (ВТСУМ, с. 290); “тлумачення, яке ґрунтується на ключовому гіперонімі й видовій специфіці” (СЛЕ, с. 736); “визначення, тлумачення, розкриття змісту наукового поняття” (КТСЛТ, с. 46); “сукупність ознак предмета, необхідна й достатня для його виокремлення серед інших предметів, перелік семантичних компонентів, необхідних і достатніх для відмежування (в парадигматичному плані) даного значення від значень усіх інших одиниць мови” [10, с. 58].

О. В. Нарушевич-Васильєва зазначає, що сьогодні в термінознавстві однією з найактуальніших є проблема розрізнення термінів *дефініція*, *визначення* й *тлумачення*. Дослідниця переконана, що терміни *визначення* й *дефініція* не є синонімічними. На її думку, термін *визначення* варто вживати виключно на позначення логічної операції, у процесі якої розкривається зміст поняття, а *дефініція* – на позначення своєрідного результату логічної операції визначення, як словесне вираження тих специфічних особливостей, які відрізняють певне поняття від суміжних із ним, перерахування істотних ознак визначуваного поняття, які його репрезентують [19, с. 111–112].

Не вважає синонімами *дефініцію* й *визначення* і С. Д. Шелов, який наголошує, що дефініція є різновидом визначення й перебуває у родо-видових відношеннях із ним. Так, за словами дослідника, визначення у вузькому розумінні, власне визначення – це *дефініція*, а визначення у широкому розумінні – це *тлумачення* [32, с. 193].

Цей термін перебуває у тісній взаємодії з терміном *поняття*. В. М. Лейчик зазначає, що в усіх логічних визначеннях *терміна* перше місце завжди посідає його зв'язок із *поняттям*, тому вважаємо за доцільне витлумачити й останнє. М. Г. Тофтул розуміє *поняття* як форму мислення, яка відбиває предмети з їх загальними та істотними властивостями [31, с. 19]. Він переконаний, що однією з найважливіших проблем логіки є класифікація понять, завдяки якій їх систематизують на види. Так, за словами науковця, традиційно виділяють такі різновиди понять: *повне поняття* (в якому мисляться реальні предмети), *порожнє поняття* (в якому мисляться предмети, яких або ще не було й немає, або ніколи не буде), *загальне поняття* (в якому мисляться два чи більше предметів), *одиничне поняття* (в якому мисляться один-єдиний предмет), *збірне поняття* (в якому кожен елемент обсягу є сукупністю відносно самостійних предметів, що мисляться як один предмет), *конкретне поняття* (в якому мисляться ознаки з їх носіями, тобто відповідними предметами), *абстрактне поняття* (в якому мисляться ознака, ізольована від її носія), *позитивне поняття* (в якому виражається наявність у предмета певних ознак), *негативне поняття* (в якому виражається відсутність у предмета ознак, що становлять зміст відповідного позитивного поняття), *безвідносне поняття* (відбиває предмети, з існуванням якого не пов'язується необхідне існування будь-яких інших предметів), *співвідносне поняття* (поняття, що відбиває предмети, існування яких немислиме без існування деяких інших предметів) [31, с. 29–31].

Оскільки *поняття* – категорія логічна, то необхідно звернути увагу й на логічний процес поділу поняття [17, с. 18]. У логіці *поділ поняття* – це логічна операція, за допомогою якої розкривається обсяг родового поняття через перелік його видів або елементів; він повинен здійснюватися за однією основою (порушення цього правила призводить до підміни основи поділу) [31, с. 41].

За словами М. Г. Тофтула, поняття відображає предмети з їх загальними та істотними властивостями, але не варто плутати властивості та ознаки поняття. Властивості, наголошує дослідник, є об'єктивними сторонами предмета, які виявляються відносно інших предметів, будучи пізнаними,

властивості виконують роль ознак, завдяки яким розпізнають предмет. Отже, властивість існує об'єктивно, а ознака – у свідомості людини як знання відповідної властивості. М. Г. Тофтун говорить, що залежно від їх значущості, розрізняють істотні й неістотні властивості та ознаки. Істотними, за його словами, є ознаки, які дають змогу чітко відрізнити предмет від усіх інших, а неістотними – ознаки, в яких відображаються властивості предметів, без яких вони можуть існувати [31, с. 20].

Оскільки термін відноситься одночасно до двох сфер – логіки й мовознавства, зазначає З. І. Комарова та О. О. Реформатський [16, с. 172–175; 23, с. 47–51], то аналіз визначень термінопонять передбачає оперування як мовними, так і логічними критеріями.

У логіці побудову визначень поняття регулюють такі правила: 1) права і ліва частини визначення повинні бути співмірними (порушення цього правила може спричинити помилки “надто широкого й надто вузького визначення”); 2) визначення не повинно містити в собі “зачарованого кола”, тобто тавтології; 3) визначення має бути ясним за змістом, тобто не містити в собі двозначності чи полізначності; 4) визначення повинно бути стверджувальним [31, с.48–49].

У мовознавстві проблема побудови визначення поняття корелює з проблемою віднаходження типологічних різновидів дефініцій, серед яких розрізняють: 1) коротке формулювання значення слова із указівкою на найсуттєвіші його ознаки; 2) дефініція, що є синонімом до реєстрового слова; 3) формулювання, яке розкриває не лише значення словотворчої основи, але й значення афіксів; 4) дефініція, що підкреслює значеннєву тотожність реєстрового слова з іншими словами; 5) дефініція, що не розкриває значення слова, а лише вказує на його граматичний зв'язок з лексично тотожним йому словом (БЛС, с. 162).

Порушення вимог щодо побудови визначення, тобто його формулювання, зазначає З. І. Комарова, спричиняє дисгармонізацію термінів, тобто таке використання термінів у науковому дискурсі, яке призводить до неоднозначного, невизначеного передавання наукової інформації та неадекватного її сприйняття суб'єктами наукової комунікації. Дослідниця наголошує, що терміни побутують у двох сферах – функціонування та фіксації, які відрізняються ступенем нормативності й уніфікованості терміноодиниць, що входять до їхнього складу та різною мірою відповідності терміна науковому поняттю. Якщо в галузі функціонування перевагу надають максимально повній, точній фіксації змісту наукового поняття, то в галузі фіксації зміст поняття подають усічено [16, с. 172–175].

Отже, зважаючи на те, що ознака – це одна з ментальних одиниць як одиниця знання відповідної властивості предмета, а сема – одна з мінімальних мовних одиниць, точніше семантична одиниця структури лексичного значення як виразник певної властивості цього предмета, можна говорити про їх кореляцію в процесі мовного вираження знання найістотніших ознак предмета чи явища. У цьому контексті А. І. Гелецька зазначає, що кожне поняття має безліч смислових ознак, що фіксуються в мові тими чи іншими семами в смисловій структурі лексичних одиниць [5, с. 112].

Р. І. Дудок, досліджуючи міжгалузеві терміни, також висловив міркування про кореляцію ознаки й семи. Дослідник вважає, що якщо якісний і кількісний склад актуалізованих у різних дефініціях того самого терміна ознак неоднаковий, то неоднакова й кількість компонентів значення терміна (сем) [9, с. 120].

Виходячи з міркувань мовознавців, можемо дійти висновку, що сукупність ознак певного поняття, формулює його дефініцію. Ознаки й поняття – одиниці ментальні, у мові їм відповідають семи й терміни. Отже, виходить, що термін як виразник поняття має дефініцію, яка містить у собі набір ознак цього поняття, виражених семами. Тобто проблема взаємовідношень між терміном і його дефініцією лежить у площині когнітивної лінгвістики. Якщо в традиційній термінознавчій теорії, зазначає Р. Теммерман, поняття має чітке місце в системі інших понять і може бути визначене за допомогою необхідних характеристик, то в соціокогнітивній теорії, яку вперше сформулювала дослідниця, визначення ґрунтується на істотніших або менш істотних одиницях інформації. На її думку, термін не є чимось усталеним і незмінним так само, як і його дефініція, він динамічний, динамічним є і його розуміння за різних умов спілкування [36, с. 138–151; 37, с. 177–191]. Р. Теммерман переконана, що термін не обов'язково повинен бути однозначним, адже під час стандартизації можна втратити одне значення терміна. Звертає увагу дослідниця й на визначення термінів, будучи переконаною, що залежно від учасників та ситуації спілкування буде змінюватися й відбір інформації, яка вербалізується у визначенні [38, с. 10]. Р. Теммерман та її послідовник К. Кереманс переконані, що соціокогнітивне термінознавство базується на термінологічній варіативності, яка залежить від ситуативних та когнітивних контекстів [37, с. 177–191].

Виходячи з основних засад соціокогнітивного термінознавства, є сенс говорити не про традиційну дефініцію, а про когнітивну. Термін *когнітивна дефініція* свого часу увів у науковий обіг польський мовознавець Є. Бартмінський, який, здійснивши аналіз мовознавчої адекватності й придатності лексикографічних дефініцій, дійшов висновку, що лексикографи базують дефініції на науковому знанні, тоді, як вони мали б спиратися передусім на знання, закріплене в загальній мові. Розмовна, або ж загальнономовна, за словами дослідника, відрізняється від наукової відношенням до світу. У науковій мові це відношення є теоретично пізнавальним, у розмовній – прагматичним, у ній закріплена позиція “здорового глузду” [34, с. 9–19].

Н. Г. Сидяченко, аналізуючи концепцію мовної картини світу Є. Бартмінського, зазначає, що через науково-енциклопедичний характер більшості дефініцій губиться зв'язок основного та метафоричного значень, мотивація фразеологічних висловів, порівнянь. Науковим дефініціям бракує того, що в простого користувача мови асоціюється з певним словом, що пов'язане з його функціонуванням, бракує стереотипних елементів. Традиція побудови дефініцій значень, яка походить зі структуралізму, обмежує кількість рис до необхідних і достатніх. Необхідні риси слугують розрізненню, достатні – ідентифікації [25, с. 253–254]. Тому Є. Бартмінський пропонує таку концепцію когнітивної дефініції: *когнітивна дефініція* почина-

ється з вибору відповідного гіперонімічного поняття, до якого відноситься денотат. Такий вибір відбувається з певного погляду, відповідно до певного типу раціональності, культури спільноти. Вибір гіпероніма, вважає дослідник, визначає ознаки ідентифікації різного типу понять. Він наголошує, що антропологічна позиція в лексикографії контрастує з безособовим характером традиційного опису значень, що когнітивний підхід дає відповідь на питання, як позамовна дійсність інтерпретується мовою комунікативної спільноти. Мовознавець переконаний, що нова лексикографічна практика “створює мовно-культурний портрет предмета так, щоб показати, як він сприймається типовим представником певної культури” [35, с. 89].

Аналізуючи розроблений Є. Бартмінським особливий тип словникової дефініції, яка одержала назву *когнітивної*, О. В. Юдін *когнітивною дефініцією* вважає визначення певного явища з погляду пересічного, звичайного носія мови, яка моделює стійкий зміст, що асоціюється з цим явищем у широких культурних сферах, масовій народній свідомості. Зміст цієї дефініції закріплений у так званому мовному стереотипі явища. Межі такої дефініції відкриті, а ознаки, що в ній наводяться, можуть належати до своєї категорії більшою або меншою мірою. Дефініція такого типу, вважає дослідник, відтворює зафіксовані мовою способи “наївного” пізнання людиною навколишнього світу. У її основу покладене розуміння значення слова як форми інтерпретації людиною світу. Це дає змогу вивчати способи представлення світу, відбиті в мові. Така дефініція містить аналіз великого корпусу контекстів досліджуваного поняття [33, с. 15]

В. Л. Іващенко, вивчаючи концептуальні структури та акцентуючи увагу на розмежуванні наукового поняття і наукового концепту, водночас розрізняє *дефініцію, сформульовану фахівцями, й індивідуально осмислену дефініцію, логічну і когнітивну дефініції*. При цьому дослідниця зазначає, що *когнітивна дефініція* є результатом концептуального аналізу; визначення когнітивної дефініції наукового концепту можливе шляхом побудови його архітектоники. В. Л. Іващенко ідентифікує *когнітивну дефініцію* зі змістовою організацією наукового концепту, яка є нічим іншим як глобальним смислом-цінністю, представленим фрагментарною цілісністю, сукупністю елементарних смислів (ноем), а саме: *власне когнітеми (логоепістеми та гносеми), конатемами, емотемами, хроносмислу, ідеологеми, соціологеми, етнологеми, ідеологеми, топологеми, антропологеми* тощо. При цьому розрізняє когнітивну дефініцію наївного і наукового концептів. Основною формою репрезентації логічної дефініції наукового поняття, на думку дослідниці, є переважно вербальна мова, для адекватної ж репрезентації когнітивної дефініції наукового концепту можуть бути задіяні як вербальна, так і формальна та візуальна мови [13, с. 128, 131, 146–148, 271].

В. Ф. Старко, розробляючи методикку концептуального аналізу, її метою також вважає побудову *когнітивної дефініції концепту*, яка передбачає “дослідження значних масивів мовних одиниць, що вербалізують той самий концепт, а також пошуки асоціативних (конотативних, стереотипних, культурно зумовлених) ознак” концепту [27, с. 4]. Мовноситуативно-комунікативною формою вираження когнітивної дефініції є *психологічне значення*.

За словами Л. В. Засекіної, психологічна структура значення, яка відображає особливості індивідуальної картини світу суб'єкта, завжди перебувала в полі зору психологів. Дослідниця розуміє *психологічне значення* як психологічний феномен, який репрезентує динамічну ієрархію процесів, за допомогою яких визначається відповідність між системним значенням слова і продуктами когнітивного та афективного досвіду – індивідуальною картиною світу людини, яка актуалізується поточною ситуацією. Л. В. Засекіна переконана, що у вітчизняних та зарубіжних психолінгвістичних дослідженнях важливого значення набуває проблема вивчення різних компонентів значення слова. Компонентний склад значення, на її думку, визначається відповідно до тих способів і шляхів, які беруть участь у його формуванні – способи добору асоціації; визначення ознак та атрибутів об'єкта, вираженого в понятті; фіксація ситуації, у якій трапляється це поняття. Так, за словами дослідниці, на основі цих способів утворення індивідуального значення слова в ньому можна виокремити такі компоненти: *асоціативний, конотативний і ситуаційний*. Функціонування цих компонентів, переконана вона, забарвлює значення в особисте ставлення людини до певного явища чи події [12, с. 136]. Л. С. Виготський розуміє *психологічне значення слова* як єдність узагальнення та спілкування, комунікації і мислення. Найвищою формою значення, на думку вченого, є поняття, які утворюються на основі істотних властивостей і характеристик предмета [3, с. 318]. Е. А. Салихова зазначає, що в психолінгвістичній традиції термін *значення* вживається на позначення *лексичного значення* й *психологічного значення* (засвоєного індивідом значення, яке функціонує в мові для виконання функцій, вбудованих у систему знакових відношень). Дослідниця вважає, що психологічне значення доповнює предметно-поняттєве й граматичне значення мовної одиниці й додає їй експресивності на основі відомостей, співвідносних із емпіричними, культурно-історичними, світоглядними знаннями носіїв даної мови [24, с. 71].

І. А. Стернін виділяє такі компоненти психологічного значення: *сигніфікативний, денотативний, конотативний, емоційний, оцінний, прагматичний, структурний, синтагматичний, сполучуванісний, культурно-історичний, ідеологічний, соціальний, лінгвокраїнознавчий, фоновий, асоціативний, кодовий, персонологічний, ортологічний, синхронний, діахронний, етичний, естетичний* тощо [29, с. 33].

Психологічне значення як комунікативно-ситуативне (на протизагу системному) за аналогією до лексичного й термінологічного значень (репрезентанти тлумачення й дефініції) є однією з форм вираження когнітивної дефініції, мінімальними компонентами якої є когнітивні ознаки (когнітеми).

Когнітема, зазначає В. Л. Іващенко, – це смисл, що його генерують усі когнітивні процеси, пов'язані з реалізацією тієї чи іншої когнітивної здатності – властивості говорити, вчитися та навчатися, вирішувати проблеми, міркувати, робити висновки, планувати дії, діяти інтенційно, запам'ятовувати, уявляти, фантазувати, рухатися за власним бажанням; інтеріоризація людського досвіду у вигляді знань та супутніх процесів пізнання [14, с. 153]. О. П. Дубчак розуміє когнітеми як складники концептів [8, с. 194].

Н. С. Ольховська зазначає, що ті чи ті когнітеми можуть реалізуватися засобами різних мовних рівнів. Кожна з них, на її думку, має власний план вираження, у якому визначаються домінанти, які найповніше характеризують її смислову й семантичну своєрідність [21, с. 60–71].

Отже, значення і тлумачення / дефініція нерозривно пов'язані між собою, а саме: лексичне значення є мовносистемною формою вираження тлумачення наївного поняття або спрощеної дефініції адаптованого до загального вжитку наукового поняття; термінологічне значення – мовносистемною формою вираження дефініції наукового поняття (зазначимо, що не повністю, а лише найістотніших ознак); психологічне значення – мовноситуативно-комунікативною формою вираження когнітивної дефініції. Слово має лексичне значення, за яким стоїть етно- й соціозумовлена когнітивна дефініція наївного поняття / концепту, що певною мірою корелює із ситуативно зумовленим психологічно реальним значенням (того чи іншого індивіда або певного етносу / соціуму). Термін має термінологічне значення, за яким стоїть зумовлена фаховим середовищем когнітивна дефініція наукового поняття / концепту, що, власне, й спонукає до оперування терміном *термінопоняття*. Термінологічне значення у форматі дефініції наукового поняття, так само, як і лексичне значення у форматі тлумачення наївного поняття, не дає вичерпної інформації про об'єкт пізнання, оскільки перше актуалізує його лише в одній галузі знань, а друге відбиває переважно наївне бачення того ж об'єкта пізнання. Термінологічне значення часто виникає унаслідок вторинної номінації й має певні зв'язки з первинним значенням слова до його термінологізації. Об'єднання цих двох мовносистемних значень разом із психологічно реальним ситуативно-комунікативним значенням важливе для формулювання загальної когнітивної дефініції, яка певною мірою покликана об'єднати когнітивні дефініції і наукового, і наївного понять як розуміння (осмислення) пересічною людиною або соціумом того самого фрагмента дійсності, а не лише окремих його ракурсів.

Зважаючи на те, що значення й дефініція перебувають у тісному взаємозв'язку, можна припустити, що їхні елементарні складники (компоненти) теж співвідносяться між собою, а саме: елементарним компонентом лексичного або термінологічного значення (або за іншою термінологією, семемами) є сема (формальний мовний виразник найменшої розрізнявальної ментальної ознаки, властивої денотату). Елементарним компонентом тлумачення наївного поняття або дефініції наукового поняття є ознака, яка відбиває найістотніші властивості об'єкта пізнання. Оскільки лексичне значення є мовним репрезентантом тлумачення, а термінологічне значення – мовним репрезентантом дефініції, то семи як мінімальні компоненти значення є мовними репрезентантами ознак наївного та наукового понять. Мінімальним же компонентом структури когнітивної дефініції (наївного чи наукового поняття) за аналогією вважаємо когнітивну ознаку (когнітему, фрагмент знання), яку на рівні компонентів лексичного значення слова репрезентує кілька сем, що дає підстави говорити про їхню нерозривну єдність, тобто про когнітосеми як мінімальні ментально-мовні одиниці.

1. *Балог В. О.* Галузева лексика в словнику української мови в 11-ти томах (1970–1980 рр.) (семантичний та стилістичний аспекти) : автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.01 “Українська мова” / Валентина Олександрівна Балог . – Київ, 2003 . – 16 с.
2. *Булик-Верхола С. З.* Вторинна номінація як спосіб творення музичних термінів в українській мові / С. З. Булик-Верхола // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Проблеми української термінології. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2008. – № 620. – С. 62–65.
3. *Выготский Л. С.* Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М.: Лабиринт, 2001. – 368 с.
4. *Вихованець І. Р.* Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К.: Наукова думка, 1988. – 256 с.
5. *Гелецька А. І.* Семантичне поле «розмір» в англійській мові / А. І. Гелецька // Naukowa przestrzec Europy – 2010: Materiały VI Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji. Filologiczne nauki. – Przemyśl: Nauka i studia, 2010. – Vol. 14. – 112 str.
6. *Головин Б. Н.* Лингвистические основы учения о терминах : учеб. пос. [для филол. спец. вузов] / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М.: Высшая школа, 1987. – 104 с.
7. *Грибнік Ю. І.* Процеси метафоризації і метонімізації у термінології геодезії та кадастру / Ю. І. Грибнік // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філологічна”. – 2014. – Вип. 49. – С. 311–313.
8. *Дубчак О. П.* Когнітема ‘свій простір’ в українській мовній картині світу / О. П. Дубчак // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Філологічні науки (Мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – Вип. 86. – С. 194–199.
9. *Дудок Р. І.* Термін та його структурно-семантичний потенціал / Р. І. Дудок // “Вісник СумДУ”. – № 3 (87). – 2006. – С. 119–123.
10. *Д'яков А. С.* Основи термінотворення: Семантичний та соціолінгвістичний аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К.: Вид. дім “КМ Academia”, 2000. – 218 с.
11. *Єрмоленко С. Я.* Прагматичний аспект словникового тексту / С. Я. Єрмоленко // Семантика мови і тексту : зб. ст. [VIII Міжнар. наук. конф. (22–24 жовтня 2003 р.)]. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – С. 160–164.
12. *Засекіна Л. В.* Категорія значення слова як характеристика інтелектуальної діяльності / Л. В. Засекіна // Соціальна психологія. – 2006. – № 3. – С. 133–142.
13. *Іващенко В. Л.* Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : монографія / В. Л. Іващенко – К.: Видавн. Дім Дмитра Бурого, 2006. – 328 с.
14. *Іващенко В. Л.* Матеріали до словника-мінімуму основних термінопонять концептуальної семантики / В. Л. Іващенко // Лексикографічний бюлетень : зб. наук. пр. – К.: Ін-т української мови НАН України, 2006. – Вип. 14. – С. 148–162.
15. *Карпович А. Е.* О лексикографической терминологии / А. Е. Карпович // Современная русская лексикография. – Л.: Наука, 1977. – С. 205–210.
16. *Комарова З. И.* Слово в научном и общеязыковом дискурсе: о некоторых направлениях исследования / З. И. Комарова // Слово в языке и речи. – 2009. – С. 172–176.
17. *Лейчик В. М.* Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – [изд. 3-е]. – М.: ЛКИ, 2007. – 254с.
18. *Мейзерська І. В.* Лексикографічна параметризація: структурний та функціональний аспекти (на прикладі Великого тлумачного словника сучасної української мови) / І. В. Мейзерська // Вісник СумДУ. Серія “Філологія”. – 2007. – Т. 1. – № 1. – С. 151–155.
19. *Нарушевич-Васильєва О. В.* Поняття семантизації в мовознавстві й термінознавстві / О. В. Нарушевич-Васильєва // Термінологічний вісник : зб. наук. пр. – К.: Ін-т української мови НАНУ, 2013. – Вип. 2 (1). – С. 108–115.
20. *Никитина С. Е.* Семантический анализ языка науки : на материале лингвистики / С. Е. Никитина. – М.: Наука, 1987. – 143 с.
21. *Ольховська Н. С.* Особливості репрезентації концепту “смерть” у драматургічних текстах Т. Бернгарда / Н. С. Ольховська // Актуальні питання філології : зб. наук. пр. – К.: Київський міжнар. ун-т, 2012. – № 4. – С. 60–71.

22. *Паночко М. Н.* Украинская спортивная лексика : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02. “Російська мова” / М. Н. Паночко – К., 1978. – 23 с.
23. *Реформатский А. А.* Что такое термин и терминология / А. А. Реформатский // Вопросы терминологии. – 1961. – С. 47–51.
24. *Салихова Э. А.* Моделирование процессов овладения и пользования психологической структурой значения слова при билингвизме : монография / Э. А. Салихова. – Уфа : ИД «Чурагул», «Вагант», 2012. – 478 с.
25. *Сидяченко Н. Г.* Концепція мовної картини світу Єжи Бартмінського / Н. Г. Сидяченко // *Studia Linguistica*. – 2011. – Вип. 5. – С. 251–258.
26. *Смирницкий А. И.* Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. – М. : Изд-во лит-ры на ин. языках, 1956. – 260 с.
27. *Старко В. Ф.* Концепт ГРА в контексті слов'янських і германських культур (на матеріалі української, російської, англійської та німецької мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04. “Германські мови” / В. Ф. Старко – К., 2004. – 20 с.
28. *Стернин И. А.* Лексическое значение и энциклопедическое значение / И. А. Стернин // *Аспекты лексического значения*. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1982. – С. 10–17.
29. *Стернин И. А.* Лексическое значение слова в речи / И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 138 с.
30. *Тараненко О. О.* Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника) / О. О. Тараненко. – К. ; Кам'янець-Подільський, 1996. – 172 с.
31. *Тофтул М. Г.* Логіка : підручник / М. Г. Тофтул. – [2-ге вид., допов.]. – К. : ВЦ “Академія”, 2008. – 400 с.
32. *Шелов С. Д.* О некоторых проблемах терминоведения: опыт вопросов и ответов / С. Д. Шелов // *Международный конгресс исследователей русского языка “Русский язык: исторические судьбы и современность”* : сб. тезисов. – М. : МГУ, 2001. – С. 193–194.
33. *Юдін О. В.* Етнолінгвістичне вивчення народної культури і проблема дефініювання / О. В. Юдін // *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. – 2011. – Вип. 52. – С. 12–24.
34. *Bartmiński J.* Definicja leksykograficzna a opis języka / J. Bartmiński // *Słownictwo w opisie języka* / [pod red. K. Polańskiego]. – Katowice, 1984. – S. 9–19.
35. *Bartmiński J.* Językowe podstawy obrazu świata / J. Bartmiński. – [wydanie trzecie]. – Lublin : W-wo UMCS, 2009. – 328 s.
36. *Geentjens S.* Sociocognitive Terminology and Termontography / S. Geentjens, R. Temmerman, K. Kerremans, P. De Baer // *Proceedings of the Journees d'Etudes sur le Traitement Automatique de la Langue Arabe*, Rabat, Morocco, June 2006. – 2006. – P. 138–151.
37. *Kerremans K.* Construing Domain Knowledge Via Terminological Understanding / K. Kerremans, R. Temmerman, P. De Baer // *Linguistica Antverpiensia 7*. – 2008. – P. 177–191.
38. *Temmerman R.* Termontography: Ontology Building and the Sociocognitive Approach to Terminology Description / R. Temmerman, K. Kerremans // *Prague CIL 17 Conference*, 2003. – 10 p.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- БЛС – *Старичонок В. Д.* Большой лингвистический словарь / В. Д. Старичонок. – Ростов н/Д. : Феникс, 2008. – 811 с.
- ВТСУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [з дод., допов. та CD / 250000 слів; уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2009. – 1736 с.
- ГОСЛТ – *Ганич Д. І.* Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.

- ЭССЛТ – Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий. Русский язык : [в 2. т.] / А. Н. Тихонов, Р. И. Хашимов, Г. С. Журавлёва и др. / [под общ. ред. А. Н. Тихонова, Р. И. Хашимова]. – Т. 1. – М. : Флинта ; Наука, 2008. – 840 с.
- КТСЛТ – Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : “Либідь”, 2001. – 224 с.
- МФЕ – Мала філологічна енциклопедія / [уклали О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2007. – 478 с.
- НТСУМ – Новий тлумачний словник української мови : [у 4 т.] / [уклад. : В. Яременко, О. Сліпушко ; наук. ред. Л. Андрієвський]. – К., 1998.
- СЛЕ – Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, – 2010. – 844 с.
- УМЕ – Українська мова. Енциклопедія. – К. : “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.

N. G. Lozova

MEANING – DEFINITION – COGNITIVE DEFINITION

The meaning of concepts “lexical / terminological / psychological meaning”, “explanation”, “definition”, “cognitive definition” are explained. The elementary components of meaning, definition and cognitive definition are defined. Correlation between a lexical meaning and interpretation, seme and sign, psychological meaning and cognitive definition are commented. The basic requirements to the construction of determinations are examined. The typology of concepts are considered. A concept “cognitive definition” is interpreted.

K e y w o r d s: notion, lexical / terminological / psychological meaning, seme, explanation, definition, cognitive definition, sign, cognitive sign.